

Українська преса і читачі.

1.

Давньою вже лежить на столі у мене купка листів до редакцій,—листів од пе-реплікатників та читачів нашої газети. Тож рік мені вже доводилось раз писати про такий самий матер'ял, та коли цього року потроху знов його набиралось чимало, то не вадить, здається, що раз його розглянути, як безпосередній голос українського читача, характерний для його поглядів та думок, що ставить він до нашої преси. Найбільш цікавить мене питання про еволюцію читальницьких кругів, як вона позначається в сюгорічних листах, рівняючи до торішніх. Чи виріс читач за цей рік і чи зробивши виразнішим на обличчі? Які він тепер ставить думокання до органів своєї преси? Я він тепер уважає собі роботників іера під чиєм від них дожидат? З якою, нарешті, мірою свідомості—і не тільки національної, а й загальнополітичної та громадської й літературної—підходить він до оцінки своєї преси й тих справ, яким вона свою увагу присвячує?

Цілеспрямленість дав чудові, виразні характеристики усіх категорій з-поміж читачів, починаючи од "читателя-ненавистника" аж до "читателя-друга". Питання про читача—це найперше питання для письменника, бо поминувши безнадійних графоманів, яких може тищіти самий процес писання, кожек письменник раз-у-раз у своїй роботі має на увазі читача, для його письма, з ним розмовляє, йому оповідає про свої надії та рідоці, в ним ділиться своїм ліхом-бідоло,—звичайно беручи все це не в якомусь вузько-особистому розумінні, а з погляду загальніших інтересів. Читач—той ґрунт, на який падають зерна-слова, зерна-думки письменника, і цьому зовсім не однаково, якій тобі буде ґрунт, як не однаково й хліборобі, в яку землю своє насіння кидати. Од ґрунту, од його, скажу так, чуйності найперше залежить, чи припиниться ті думки в чи дадуть урожай відповіднимі ділами, а письменник у своїй письменницькій праці, як і хлібороб, тиль-

ки й живе надією на врожай у головах читачів, тільки в тій надії й черпає силу на працю. Вирвіть ту надію—і пропаде вся охота до праці, бо кому ж може прийти в голову свідомо працювати на те, щоб наливати якусь безнадійну бочку Даїнд? До такої праці присилувати людину можна, але що тоді візьма до неї саможиття, із власної волі—того на світі не може бути. Питання про читача—це питання життя для письменника, як письменника,—питання про те, чи робити йому свое діло, а чи зламати перо й занехаяти безрезультатну в такій формі працю. Я вже не казатиму про величезну втіху од повсякчасного духовного єднання і місців звязків з силою людей, од свідомості, що своєю роботою та виховуєн більшій чи менший гурт однодумців, які чекають твоєго слова і в йому шукають відповіді на життєві питання. З утіхою тією на-рівні може бути хіба гіркій жаль од свідомості, що робота твоя марно пропадає, що думки не знаходять одгомону серед читачів, і спочуття, ні наявіт уваги. Нафтіре болить справжній письменник ота свідомість, що ні однієї думки не заслав він в головах читачів своїх, ні одного факта не дав їм, нічого не навчив, нікого питання не прояснив. Дійти до такої свідомості письменникові—значить поставити хрест над своєю діяльністю. Треба бути одрізаним од усього живого, втратити до останнього крихти віру в людей або дійти крайнього пессімізму, щоб написати, як Шевченко під тижжу годину:

Не для людей, тільки славі
Мережані та кучеряні
Оці вірші віршую я.—

Для себе, братя мої!

I коли поєт, що слова ці написав, не зламав пера й не кинув писати, мовляв, "для себе", то тільки через те все ж таки, що в глибині душі жвірів й у його надії, що твори його знайдуть таки шлях до читачів:

Нехай летить додомонку,—
кінчє поєт журні думки про свої пісні,

Та роскажуть, як то тяжко
Будо їм на сіті...

Без цієї надії не варто було б письменників й захочуватися коло праці, і рука

у його не піднялася б до віршування...

Коли таку вагу мають для письменника читачі, то легко зрозуміти, який інтерес викликають безпосередні голоси з читальницьких кругів, та що в Українському письменнику. Український читач, загальною кажучи, ще не визнавався в масі, не виявив свого обличчя так виразно, щоб письменники наперед міг знати, як у тому чи іншому разі його слово прийметися. А різотії можна, звичайні, гадати, що український читач що до загальних справ таїк само, як, скажемо, ю російський. Але разом з тим він і дуже ріжкінсьть од того, ріжкінсьть як раз свою невиразністю загального типу, свою ріжкіордіність. Вже одно те, що в російській пресі кожен може вибирати собі для читання орган до вподоби,—читач "Русских Відомостей", напр., "Русского Знамени" або "Вчы" не відомий читатиме,—має величезну вагу для диференціації читальницького кругу, тимчасом як у українській, де єдині два органи, панує по цьому спрощена апариця. Ми маємо одну щоденну газету, зо два тижневика, один місячник—і нехай не спровоцирує ці органи задоволенінні усі ті течі, на які розбивається українство. Українці, як що почувавши непереможну потребу читати власну щоденну газету, мусить читати "Раду",—з скрежетом зубовним, з обуренням, коли йому не до смаку її напрям, але мусить. Так само не може обйтися він без "Л.-Н. Вістника", хоч би що мав проти його змісту, бо инакше зовсім без журналу остався б. Ми зара почуємо голоси таких читачів з примису, а тепер тільки скажемо, що читачі української преси—це така зібрана дружина, до якої, очевидно, неможна підходити з звичайною міркою якогось певного напрямку. Еднаючись, і то не заважи, на самому національному прінципі, в усіх інших справах вони так ріжкінсьть між собою, що виробити для всіх однаковий більш-менш спосіб писання, навіть що до мози, некажучи вже про зміст і напримок, просто то не може набути ні один орган української преси. Ота купка листів, що лежить зараз перед мене, насто добрі не показує. Чого тільки нема по тих листах!..

"Милостивий государ Т. Шевченко,—так починається один із листів,—покорнейше прошу вас чтобы вы выслали місце безплатно ширину відомості и пробное письмо місце очень Хочется получить от вас Книгу на малоросійскомъ языкеъ" (правопис додержав авторового). Другий читач обертається знову так до "милостивого государя Т. Шевченка" з запитанням, "сколько будуть стоить ваши сочинения". Інший знову прохач Тараса Шевченка прислати програму своєї газети... І таких убійча-чудернацьких листів не один, не два. Пріходять вони і з Москви, і з України. Не дурно ж редакція "Ради" мисліла якось була в листовінні надруковані таку відповідь, яку наяву от слова до слова: "Ст. Фомінка. М. І. Кон—у ді-яким іншим. Тарас Шевченко николи газети "Ради" не вдавав, бо він помер вже 47 років тому, а "Рада" виходе вже третій рік. Його ж "сочиненіе"—"Кобзарь" видано однією книжкою і ні ранише, ні тепер "помъсично" не виходило". Про то очам віри не йдеш, щоб знашлася на Україні письменна людина, яка могла б листуватися з Шевченком року божого 1908, коли люди збиралося ставити Шевченкові пам'ятника і після того, як сотні прінципів "Кобзаря" розійшлися по всіх усюдах. Прошу уявити, що такий читач думатиме, читаючи, наприклад, про слав'янське свято в Петербурзі, про якогось Крамаржа, якусь Галичину, якогось Драгоманова... Та прошу ж уявити й з другого боку, що письменників робити, маючи на увазі, що між його читачами знайдуться такі, які з самим Шевченком листуються!..

Ну, та бог з ними, з такими читачами. Це прінципі не ліхий народ і баде претензії. Іхне бажання дізнатися про Шевченка і прочитати його твори наявіт може не поставити їм на плюс: не знає чоловік, та хоч бажає знати і бажання його легко задоволити, пославши йому "Кобзаря" та життєпис Шевченка. Але як за-довольнити, якою наявіт мовою ви будете говорити з отаким, напр., суб'ектом, що пише буквально так: "не стонть заниматься крайнею глупостю, т. е. издавать ка-

куюто "Раду" на малоросійському языке, который страшно дурманить, даже совсымъ сводить съ ума всякаго читающего. Недавніше ти, "Раду" перебінть на русской общедоступный языкъ, не излавать впредь на этомъ безтолковомъ языкѣ. Вѣдь это поспѣшна дрань (sic), а не малоросійський языкъ... Вотъ и знай!"

Цей анонім очевидно, помилував двічі і зробився читачем "Ради" толі, як йому треба було читати прінципі Ревину "Газету". Так само помилував і цілі спільноти, що прислали до свого листа вірізку з "Ради" з словами "піп" і "еврей" і обурено пише: "Какая гадость, какая грубость и свинство!". Всякій не лакей, не солдат и не мужлан не можетъ безъ омерзинъ взять вашего листка (примінаю кілька занадто вже цінніх дотепів, уваг та компліментів). И "евреи" Вамъ ничего не помогутъ. А вотъ "Кіевлянинъ" і Г.-Губернаторъ наївніро помогутъ, только не Вамъ, а намъ. На нихъ у насъ твердая, надежда и мы увѣрены, что вѣчными и жесточайшими преслѣдованіями они, предративъ Васъ, помогутъ создаться въ Киевѣ газетъ, за которую намъ, украинцамъ, не придется краснѣть, какъ теперь... Поэтому мы таку же вірізку, отправляем разомъ сть этимъ въ "Кіевлянинъ" съ просьбою оградити (!) насъ отъ подобной литературы. Если же Вы и далѣе будете продолжать паскудити, то мы таки же вірізки съ массой другихъ отправимъ Г.-Губернатору и таки добьемся прекращенія хулиганства, а по Вашему впрочемъ "демократизму" украинскаго. Хорошій "демократизмъ", почище кабацкого. Развѣ для Васъ не понятно, что такимъ демократизмомъ Вы закрываете себѣ дорогу къ чистой публікѣ, а особенно къ батьківщамъ, этимъ главнымъ сельскимъ дѣятельямъ. О если бы възвръ могла подняти ти рило и т. д. Итакъ, не будьте свиньями, ибо Україна пока нуждается только за людяхъ"... "Будьте здоровы,—кінчують листа добrozичливі читачі,—и вновь хорошо оштрафованы, а то и посаджен въ ділкову хату". "За вашу заслугу українству—сль вам віні, печина в зуби... (звин проминаю якісні знати з "мітрополи-

зії⁴). Щоб вам гицель торкнувся макогою-
ном до дурної голови⁵,—пінє та сама
рука в друге, пілписавшись цим разом—
«поклонником Флоринського».

Зрозуміти, що видоло рукою, яка оне
писала, легко, але—знов спитаю я—як
розмовляти, яку спільну мову знайти з
читачами, що сиплють найогиднішою лай-
кою або біжать скаржитись до «Кіевляни-
на», а то і далі, і бажають письменників
«дядькової хати» за одні слово, само по
собі навіть не образливі? Можна було б
не зважати на таких читачів, як би це бу-
ло щось виняткове, припадком сталося,
але ж ні. В статях д. Гринченка «Тяжких
шляхом⁶ («Рада» 1906 р.) зібрано теж
кілька таких голосів, есть їх не одни і в
тій колекції листів, що лежить перед мене.
І ці читачі—«ненавистники» не преступствують
проти української газети, як такої,—
ні, вони навіть бажають української газе-
ти, вони розводяться і про свою любов до
«рідної ненки України»... тягнуть
письменника в участю за те, що він ту
любов інакше розуміє. Це вже не байду-
жі або прінципіально ворожі до україн-
ства сфери,—це, скажу так, почасти «украї-
нофільські», та часто вони навіть себе
такими і самі зуть. «Нехай „Рада“ не гу-
бе святої діл українства своєю гідною
мовою... Даремна праця — погибельна»,—
лаконічно пише один відомий навіть «украї-
нофіл», що й сам книжки українські кор-
ились друкував, і навіть коло газети за-
хожувався. «Слава Богу, що уничтожено
з житівською гіѓадо⁷—радів другий, теж
досить відомий «українофіл» з приводу
пригоди з «Громадською Думкою». «Пано-
ве, недержавні браці!—відповідає ще один
українофіл з Одеси на присилку йому
пробних номерів газети,—на жідівським
підкіні не слептіть польськів «візвернуві⁸»
і не брешите про нашу „недержавність“...
 Чи за шельму чи за дурня ви мене маєте,
що прислали міні вашу газету? Пощилити
її панові Дмовському і жідіві Пархамен-
туті! ті будуть раді, бо зобачать працю ру-
коїх. Іправда, ви знаєте, що я люблю
старого Тараса, Гоголя і Руданського, но...
разомъ зъ ними я не люблю жідівъ и по-
ляківъ. Нікак не поєднатися настъ зъ ни-

ми: завше мы будемъ для жідівъ „гадюка-
ми“, а для панівъ—„хлопами“, тай ідна тепе-
рь нудьга для всіхъ націвъ Россії—і
державнихъ і недержавнихъ: спокою, хліба і
спілу, і всі можуть бти въ іншу ногу по
ші дорозі. Прошу я васъ—не каличте ви
нашої музикії мові, не пускте газетної
бумаги і не вчиняйте „пalkихъ“ болічокъ
мілі Україні. Во ви зостаніться жидиско-
польськими пахолками, а Україна—въ рід-
ні добровільнимъ підданствуї Росії⁹. «Всіхкі
газетъ я читатель, —кінче нав-
простець цей українофіл,—но вашої „Ради“
ні стану „читачемъ“!

І чудесно!¹⁰—можна б відповісти на
цей викуп, як би він не йшов навіть із
таких сфер, що вважають себе цілкомъ сві-
домими чи в національному погляду, «На
новий рік,—пише один з таких свідомих
читачів,—я не поновин передплати на ва-
ши часописи, так само зробило N—ське
господарське товариство і ще де-хто...
Завинили у сому 2 статті у послідніх чи-
слах вашої часописі. Перша—це стаття, не
узнаюча ваги визискування нашого народу
через горілчану монополію, і друга під
заголовкомъ «Живото-сін»... Ця стаття і є
головна причина, бо „порівнюючи (?) усіхъ
цихъ націоналістів до Вендріка і його
шнігів, Ви наплювали усімъ нам у віці“,—
кінче автор і, мабуть, щоб виразніше за-
маніфесувати свій протест против названої
статті, листа написав синімъ чорниломъ
на жовтому папері!,.. «Раду» я виписую до
N-ької громадської бібліотеки і прочи-
тую,—заявляє ще один свідомий украї-
нофіль. «Мушу призвати, що тільки-но
терплю І. Хвальба якогось (!) Ратнера
або Пергамента і цыкавуши епіскопа Євл-
огія мені зовсім не подобається. Про
жіда—проченіцька хоча б слово за 3 ро-
ки з цілої України, а про цопа, що взві-
за весілля з карб., згадки мало не щодня.
„Смерть бағачам! ура біднота!“—це знов
таки голос, гідне женевських лошаків (І),
а не політичних діячів. Правда, часи пло-
хі, але правда і та, що серед нашихъ
громадських діячів, нема людей політично ви-
хованіхъ освіченіхъ».

На цьому кінчава поки що виписки з
листів ворожого читача, хоч можна б ще

понавибрати чимало цікавого і не менш
проміжного матеріалу. Певна річ, не на-
те я робив ці виписки, щоб polemizувati,
або переконувати таких читачів. Щоб по-
lemizувati з ким-небудь, треба мати хоч
один відхідний пункт спільній, знайти хоч
трхи спільну мову. А який же може бути
спільній пункт і спільна мова, напр.,
з людиною, що біжить з скартами до
«Кіевлянина» або polemizue цитатами з
«мітірології»¹¹? Як ви можете переконати
людиною, якій «не подобаються» людяні
відносини до людей, хоча б вони й жи-
дами звалися, і яка з справжніх політич-
их виховання й освіти уважає Британію з еп.
Євлогієм? Які нарешті звязки у вас може-
тути бути з читачем, коли він може по-
кинути газету, прочиташи статю, «не
узнаючу (?)» ваги визискування нашого
народу через горілчану монополію?¹².. Від-
відома річ, розумов тут не може бути ні-
кіх, і такі читачі на Іх погрозі одно-
тільки й варто сказати: „з богом, Пара-
сю!... Цікаві ці листи з другого боку,
якожаки дя-якої еволюції й диферен-
ціїї українського читача.

Рівняючи що голос з читальніцького
кругу до тих, якими засипали читачі ре-
дакції українських органів торік, можна
побачити де-яку одінину: далеко менше те-
пер скрізь та наїрканин на мову, правопис,
окремі слова; за те виразніше й го-
лосніше лунають голоси незадоволених змістом і напрямком. Як-я-як, а це вті-
нний факт, бо він показує, що до форми
одні читачі потрохи позивали, непримі-
рені ж пооднадали, і вже хоч з цього
погляду наша читальніцька публіка пома-
лі вирівняється. Це, скажу так, лексичне
пересівання—перша умова істування на-
шої преси, беручи ІІ в цілому, без ріжни-
ці напрямків. Очевидно, не можливо було
б не то розвиватись, а навіть животити
пресі, що входить у непозуміння з чи-
тачами мало не через кожне поодиноке сло-
во, мало не через кожну правописову фор-
му,—одно слово з читачами, для яких сучасна
українська мова,—кажучи крилатим словом одного з наших кореспондентів,—
«послідня дрянь, а не малоросійські
язькі». Коли діло йде про дрібніс, та

ніка поважніша праця неможлива, нікака
спільна практична робота не може прова-
дитися. І що такі читачі пооднадали чи
поілігдали—це тільки на добро і «ко-
ристі вийде і самі газети, її решті чита-
чів, бо між першою та другими не стоя-
тимуть мароко цілі хмарі непотрібних та
ненікавих дрібниць, що тяжко колодою
понависали проте на пресі на школу справ-
жній роботі й духовому єдинанні робітни-
ків пера та читачів.

Те ж саме можна сказати і про непо-
розуміння прінціпіальні, які так загострюю-
ться останніми часами. Звичайно, я га-
даю, що тільки демократична преса ук-
раїнська може рахувати на якусь більш
менш міцну будущину, як і тільки на-
приям у українстві можуть животити й
розвиватись, що мають на увазі інтереси
народа, широких трудящих мас. Україн-
ський рух од самого свого початку й до
останніх часів пильно додержував основи
демократизму і в цілому виступає, як один
з самих широких його пропрів. Проте вря-
ди-ди-ди й до його болячкою присладилися
окремі особи, що хотіли йому прищепити
єгоєстичний підклад, класових інтересів,
шовіністичних змагань, клерикальних та
іншого роду недемократичних тенденцій.
Через божевільну історію нашу, через
утиски над словом і духом українського
народа ці чужі нам духом своїм елементи
не одрізнялися зважуши і до останнього,
можна сказати, моменту в деяких пунк-
тах щіли в парі з усім українським ру-
хом. Це помогало її ховати свою антиде-
мократичну природу і про людське око
стояти ніби за інтереси народні. Сасу-
вання спеціальних утисків над українством
аж ось що скинуло машкарку з цих непе-
нелівих елементів і виявило, що по-за цим з
українства їхнього нічого не лишається.
З другого боку й самим цим елементам
тепер виявилось, що їм не по дорозі з
українством, яке має на меті насамперед
задовільнити народні потреби і через те
вороже єгоєстичним їхнім інтересам. І ко-
ли новонародження українська преса стала
вирізно на демократичний ґрунт, то серед
їхніх непенільних елементів піднявся той га-
лас, зразки якого ми бачили в витягах з

листів до редакції, як до забігання в при-
ходжу до «Кіевлянина» та адміністративних
властей. «Розв'їд для Васъ непонятно, чо-
таким демократизмомъ Вы закрываете се-
бѣ дорогу къ чистой публікѣ»—щоє
фразою анонім зрадлив своє становище і
підписав собі і взагалі «чистої публікѣ»
одного з них категорії засуд, роскрив дуже
нервично свої карти. І було в лиху ук-
раїнській пресі, як б вона послухала цієї
поради! Й почала зважати на таку «чисту
публіку». На цей шлях вона не може сту-
пiti, бо це значило б пти против
найміцнішої підвальнини українського ру-
ху—народних мас і викопати самі собі гли-
боку могилу. Звичайно, може статись що
«чиста публіка» українська заведе собі свій
свій орган, де й брататиметься з еп. Євл-
огієм, але по-за нечісленими поки що еле-
ментами, про які була згадка, той орган
не знайде прихильників, як не має й пев-
ної будущини.

Українська преса мусить бути демократичною, іншої дороги для неї нема. І че-
рез те українським письменникам нічого
зражатися тими голосами з «чистої публікї», які наведено вище. Навпаки, го-
ловиці ті свідчать, що непенільні елементи самі
вже почують себе в українстві ні пав-
ми, ні воронами і через те повернуту кутко
од Його й перестануть заважати єдину
спасенній у нас праці на користь широ-
ких народніх мас. Читачі демократичної
української преси, що з непорозуміння
набралися з тих прінципіально ворожих
елементів, пооднадали, як поілігдали зде-
більшого ворожі мови та правопису, і тоді
чitalnicький гурт ще більше вирів-
няється. А перед рівнішою авантюрою й
говорить лекше, і розумова може бути ін-
шою з тими читачами, що з першого слова
з усіма читачами, то маючи спільну мову,
з ними можна до чогось пульного дого-
воритися і дійти до порозуміння.

Про голос читача-прихильника, про
поради його та домагання ще може пого-
ворити колись іншим разом
28. V. 908. Сергій Єфремов.
Криве.

«Убежденность писателя, пытается, исключительной въ воспримчивости читателей, и тамъ, гдѣ это условіе не существуетъ, литературная дѣятельность предъявляетъ себою не что иное, какъ бездѣльное поле, поросшее волчками, на излененномъ пространствѣ, котораго безраздельно раздается голосъ, вопиющій въ пустѣніи».

Слова оци великого російського сатирика мимовільно спадають на думку, як по-азії мімікувати про теперешнє становище української преси та ІІ робітниць — велике, безземельно велике наше полье, недалі не од краю до краю лежить воєнні загорами, не з'оране для рідної справи, яким, поросле густо і чешир, те для рівного вроюча не припілати. Зразки, «волочіння», вибраного в читальницьких газетах, ми бачили того разу, як дігло зрозуміло, як тільки такі голоси повинні врадити робітницькі преси. Адже як-ник-як, а наша розумість па снагах і хвиль, вони роблять своє діло, посподиухи на булавах з розумної поради, вскої хоч і гостю, що серяга вимовленої уваги, всікого склоняють на справжні помилки. А тут начається, доводиться їм страйтися з холода-блуджисткою, а то є з одвертим воронином... І часто, ох як чисто, приходило відразімно робітницькі думки — чи не справді його голос на пустині і чи правоти працюють без мети, без надії на перемогу, може без наслідків. І не даром ділом, крутити, шашевити чоток мозок висловлені думки, висловлені це немісійні Кобзарем нашим:

“дерамен, погінблена”, а таки чогось варто і комусь потребна. Серед голих стін будують такі, що просто вражают свою надзвичайною цікавістю, підлукують дружин, огрилюють тоном: видно, що интерес газети такі читаючи за союз, власні интереси мають, що горе газети! — інше горе, як і радиці — ухи радиці. З причин, сподіваючись, зрозумілих, я тут не буду находити багато таких прикладів голосів; замануши одну піскуві подобінцю. Задіялого такі голоси дохоплять злаків, од лідерів, що по волі чо по неволі живуть на чужині, далеко від рідного краю. Одірвані від усього свого, любого серця, ложі вже через таке свою становище більшу питому потребу для себе самих віднести почування, що тут на Україні знаходяться інші об'єкти. Це просто вже психічна потреба, якою часто не може перемогти в собі людина, що перебуває на чужині.

«Заслані з різних окруж і повітів рідної України в Архангельську губернію, межі снігів та лютих морозів» — сиділи вітязі по своїй незабутій далекій родині, Немає тут нашої літератури і не почуваєш інші від кого нашої рідної мови. Навкруги — чужинка, чужинка, чужинка... «Рада»

Для кого я пишу, для чого?
За що я Україну люблю?
Чи варт вона огня святого?

Не часто чулоята такі прихильні до роботи занехайти, як біля-годи існували прихильники не давали, значу, що розглядається безземкова пустиня настути, але як на ній позначаються вже нещелкі оази, на яких можна спо-
дішице та на дальшу працю сила на-
стути.

ал, але там дорожкі вони. Було якось
в тому, що вони таки єсть, лежить
певна запорука, що єсть і той грунт,
яку же потрібна праприка українського
мовника. Власне жажучи числа отих
чай-прихильників неможливо навіть
з цілеспрямованою дією зупинити.
Адже я і сам
роди своєї почуття симпатії та при-

оту непереможну потребу—знати і про рідний край, упивається рідними ми. І знов не на те, щоб хвалитися, але з душі, з серця, з поганої землі, які видають цей один-один вигляд на літературу іншої, якого відмінно вивчав. Просто цікаво відповісти його поруч тих голосів, що школи українські справили багато української преси післячого. Не дурюються, що згадка видніше, і одни прихильні голоси з чужині далеку надолго жуті на цілу купу лайок і з'єбів поміїв, що вилинавши на пресу зближав і деякі «свої люди», цікавійгороди українського слова, нам нашим та робітникам, заславши алеку чужу-чужину, і на думку не відчіплюєши до слів, до виразів, до опису, —вони просто без здуманої

ітатою українські газети і читаючи
“різний дух од кожного стріччині”,
велчезна ріжкині в такому цирко-
ному відношенні до ніїл преси цих
людів од тієї дрібакової пра-
вності тих ведмежих земляків, що
зану айбуту були, безбач, кидаючи
м тильки жорстоким словом занега-
ти гарза умотивованого обурення!,
є любов до “пеньки-України” волить
ю рукою, а таке почування, яке ду-
аласяко стоять од усій любові.
Багати і по потребі різного краю, бо
потреби т міряють числом крокоп-
і, бо вони людину кладуть на жертву
ї т не науважили ще ховати своїх
осенських урад перед великом справо-
вого відродженням різного краю.

— Е сам, певіа річ, — панегірикі газеті читач-друг, не тільки доки він за то компіменти письменникам говорить. Напівки — коли береться він за по-заблідшого маг якусь практикантка з застертості перед яким-небудь, на думку, необачним учинком, дати ту іншу пораду, нарешті почуті ото ре. І слово: ти чи іншій співачі. Бачувати та порад трапляється таких, за часами таляк дакувають повинна, пам'ятаючи про них на дальші часи. А хоч бути і такі, яких неможна притяти, то в нашому разі можна з пародінниками говорити, що вони — відмінні, але вони —

і говорить так, як що можуть розбігати з спільними інтересами та з однією на бойків боки зрозумілою мовою, можна до якогосії кінця договоритися, з обох сторонах даніє питання—ті не укута і обом хочеться дійти до якого-порозуміння. Я торкнуся зараз одного питання, про яке останніми ча-начастіше згадували у своїх листах і-друг і на яке він домагається відповіді. Тим більше муши обізватись на це, що де-які з них обертались про-

— але мене особисто, знайшовши в моїх
ках причину до уваг, порад і докон-
та її само по собі питання це досить
ї пресі з ним часто доводиться
атись, а як на мою думку, то й не-
а з ним розминутись.

привод полемики моб з д. Пор-
говиції Й писали мені читачі, що
наські преси повинна обміннати всіху
зміну з «своїми людьми». Того ж са-
чи ще не більше дозволені мені по-
ї відомін інцидент з видавцем
їванської «Музи», д. О. Коваленком. Цо
стансного, то де-хто з кореспонден-
тів надавав мені відмінні «втопії
«рунта» і в цьому шукав причини
виступу противодіїв д. Коваленка.
Поміння такі часто особисті об-
значення, бо про них взагалі лічого
пити, і людей, що на такий грунт
вставлять справу, не переконаєш—від-
питання в найдбільш загальній формі
и української преси полемиці між
о повинні б т обміннати.

Уваж! Всік на це відповіді буваюти,
астінно почуши, що нам, українцям,

ріжниць, багато й з практикого боку ол-
мінних заходів що до тієї чи іншої спра-
ви в нашому житті. І це різкою норма-
льна і, напаки, ненормально буде, як
я було би інакше та як би візгали ріж-
ниці лік не виявлялися в пресі. Яким від-
гуком життя була б наша преса, коли б
вона не відібрана в собі наїжившого,
можна сказать, нерва життєвого—тих
принципіальних та практичних ріжниць,
що обмінна боротьба між ними, що по-
значається й не може не візначатися
в житті? На мою думку, то наша
преса ще мало тих ріжниць виявля-
є, які буваюти у житті, і з цього поясду
принципіальної полеміки в ній менше, ніж
повинно бути. Та й по-за чисто прин-
ципіальними змаганнями буваюти такі випад-
ки з практикого життя, коли всікий
пуштін публістик, який пожався письмен-

загало для траба робити з невелич-
засобами і скрізь тими самими рука-
ми багато мусимо з ворогами спере-
шь, що витрачати час і силу й захоли
на внутрішній полеміку чи, як де-хто
відповідністю насправді каже, «гриз-
—просто таки не економно. Краще,
так, усіх самі уживати на позитивні
такти на оборону українських пози-
цій не та, щоб вищукавати помилки
їх же людей. До того ж, какутъ, із
горонніх людей полеміка між своїми
між негарне країнами, ніби украйди-
ї побільш, що гризуться між со-
тимчасом як ім краще було б рап-
торними силами воювати з ворогом
іншої справи, «Своєму чоловікові!» —
ї та дума, —можна багато в и-
ти навіть, простити, бо він же «свій»,
північ починаючись, він часто бажає
і добре ріканіє.

це суть доказки, що виставляються полеміки між українськими організацій публіц. І призначають за коректантами дієві похвалення бажання, і не можу проти згодитися з самим ю, що українцам треба обицяти полеміку між собою. Про „гриню-сту“ не говоримо, але ж не вска-на „гризін“ і підходять до справи ок міркою—значить не розумітъ до нії завданнъ преси, ні стосунків між групами українського громадянствъ полеміки ми повинні прикладати ть специальну українську мірку, а ж саму, якої вживаютъ скрізь, по культурному світу.

мадою та літературою, яка ніколи не повинна спускатись з деякої ідеїної висоти. До того ж додержувати думки, що „хата—покришка“, навіть не практично, бо однаково ж учніки того „свого чоловіка“, скоро вони мають громадську вагу, і без нас вийдуть за поріг своєї хати і стануть на віч перед чужими людьми. І коли ми таким учникам сами не складемо ціни й не дамо одсічі, то вони на всіх нас покладуть плизму, як на пособників чи перевідчиків. Дивитись на небажані вчинки мовчки, значить—як що не допомагати Ім, то принаймні покривати й лишати лихе коріння на далі, коли воно, розростаючись, може прибрати занадто вже огидного вигляду. Не зробивши, може й болючої, операції завжасу, як раз дочекається того, що вже й операція не посібить, хоч і як це прикро, хоч і як часом огидно, а треба, конче треба власною рукою розкрити свою болячку, треба самому зробити болючу операцію, бо коли її робитиме чужа рука, то далеко болючіше буде, та й не легко, задавнивші хворобу, і ліків проти неї шукати. А надто це треба сказати про такі моменти, коли вважалі помічається пониження літературної етики та коли єсть небезпека, що те пониження йтиме crescendo.

Правда, буває полеміка і полеміка. На мою думку, полеміка має вагу і повинна вестися лише доти, доки виясняється справа та сторони держаться в рамках літературної пристойності, не переходячи на особисті зачіпки. Полеміка літературна—не лайка і не сварка базарних пересупок. На лихо, трапляються полемісти, яким байдуже про справу, байдуже про правду: Ім треба тільки, аби, як то кажуть, мое було зверху. Звичайно, що з такими нічого довго балакати, а доводиться дати Ім повну волю на „полі брані“,—нехай собі гукають на йому до схочу, хоч іноді користно буває—не для них, певна річ, а для третіх осіб,—показати, чого такі способи полеміки варти. Я не хочу цим разом чіпати конкретних зразків такої полеміки; скажу тільки, що особисто для мене вона просто огідна і скоро я бачу, що супротивник б'є на те тільки, аби перекричати, то я замовлюю: нехай собі кричить чоловік на здоров'я та пробує, чи голосу горлянку має...

Отже читачі, яким полеміка не до смаку, нехай просто не читають її, але нехай не вимагають, щоб її зовсім не було. Цього не тільки не може, а й не повинно бути, і було б занадто зло, як би так сталося. Спокій могли ні про що добре не свідчити, а тільки про гниливину та роспад; з другого боку тільки в процесі боротьби думок наріждається правда на світ.

А правда—це єдина мета у кожного чесного письменника, що поважає себе та на працю свою дивиться, як на службу єдиній непідкупній правді. Почуття правди, той, скажу так, вищий нюх до неї напевне вдергти такого письменника на слизькому шляху полеміки й не допустити його до чисто особистої сварки та справді таки нікому й ні на що непотрібної, шкодливої гризні.

Сергій Єфремов.

Генерал Дюфур.

(З недавнього минулого Швейцарії).

Скільки разів бував я в Женеві, завжди особливу мою увагу звертаю на себе монумент, що стоїть там на невеличкому плязу перед гарним будинком оперного театра. На білому, мармуровому постаменті темна бронзова фігура на коні. Кінь в спокійній позі підняв праву передню ногу, а на коні старенький, безвусий чоловічок, у чудернацькому капелюші простягає чогось перед себе руку. Фігура незвичайно миролюбного, міщанського, не воявничого вигляду, а тимчасом на білому постаменті стоїть: „Генерал Дюфур, начальник усього федерального війська“, а на другому боці написано, що монумент поставлено генералові коштом нації і гроші напливали з всенародних жертв. Далі дати: час постановки монумента й роки життя Дюфура; видно, що жив він страшенно довго, щось років більш восьмидесяти, і вмер в восьмидесяти роках минулого віку. Років через п'ять після смерті поставлено вже йому і монумента.

— Що воно за генерал такий дивний? думаю я собі бувало.

Сього літа переходитив я той пляз з давнім приятелем старим емігрантом дідом Кузьмою, як його всі тут величують, що вже більш тридцятка літ безвід'ядно живе в Женеві і знає саме місто та його звичаї так, як свою власну хату. До нього і звернувся я за поясненнями.

— Що це за фігура така, скажіть мені будь ласка?

— А ви й досі не знаєте? Та цеж туточій найбільший вояка Дюфур.

— Ну, кажу, по йому не видно, щоб був він справжній вояка. Та за що йому і монумента постановили? Скільки мені відомо, то Швейцарія в останні віки і не воювала серйозно ні з ким?

— Та це ціла історія, а поставили йому монумента за те, що вгамував він революцію. При мені цього пам'ятника й ставили. Як хотите слухати, то я вам можу розказати всю подію.